

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ



ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ
ΡΕΘΥΜΝΟ 2012

Ένα φροϋδικό σύμπτωμα

Μαρίνα Φραγκιαδάκη¹⁶

Περίληψη

Η εξέλιξη της ψυχαναλυτικής θεωρίας οφείλει πολλά στη διαρκή αυτοανάλυση του ιδρυτή της. Μελετήσαμε, και με τη βοήθεια μιας παιδικής ανάμνησης του Freud, ένα σύμπτωμα που επαναλαμβανόταν, την ιδιαίτερη δυσκολία του να κάνει κάποια ταξίδια και να φτάνει τελικά στον προορισμό του, ειδικά όταν επρόκειτο για έναν προορισμό με μια ιδιαίτερη συμβολική αξία γι' αυτόν. Η αυτοανάλυσή του τον οδηγεί σε μια επεξεργασία σχετικά με τον πατέρα και με την δυσκολία να τον ξεπεράσει. Η μετέπειτα λακανική άρθρωση σχετικά με τον πατέρα ως επίπτωση του λόγου θα οδηγήσει την ψυχαναλυτική θεωρία πέραν του οιδιπόδειου συμπλέγματος με σημαντικές επιπτώσεις για την ψυχαναλυτική πρακτική.

Λέξεις κλειδιά: Freud, σύμπτωμα, πατέρας, ευνουχισμός.

Η γένεση και η εξέλιξη της ψυχαναλυτικής θεωρίας χρωστάει πολλά στη συνεχή αναζήτηση του ιδρυτή της, όπως αυτή συχνά εκφραζόταν μέσα από την προσωπική του αυτοανάλυση. Ένα σύμπτωμα του Freud, το οποίο ο ίδιος επιχειρεί να αναλύσει, αρθρώνεται σε σχέση με τον πατέρα, στοιχείο θεμελιακό της ψυχαναλυτικής θεωρίας.

Ξέρουμε ότι δεν ήταν εύκολο στον Freud να κάνει κάποια ταξίδια και να φτάσει τελικά στον προορισμό του, ειδικά όταν επρόκειτο για έναν προορισμό με μια ιδιαίτερη συμβολική αξία γι' αυτόν. Η φοβία των τρένων, συχνό μέσο μεταφοράς της εποχής του,

¹⁶ Η Μαρίνα Φραγκιαδάκη είναι ψυχαναλύτρια, μέλος της Σχολής του Φροϋδικού Αιτίου, της Νέας Λακανικής Σχολής και της Παγκόσμιας Εταιρείας Ψυχανάλυσης, διδάσκουσα στο Κέντρο Ψυχαναλυτικών Ερευνών της Αθήνας, μέλος της συντακτικής επιτροπής του ψυχαναλυτικού περιοδικού Fort-Da, διεύθυνση: Δορυλαίου 18, 11521 Αθήνα, Τηλ. 2117009611, e-mail: frangiadaki@yahoo.fr

η σιδηροδρομοφοβία του, επιβάρυνε ακόμα περισσότερο αυτή τη δυσκολία του. Εξάλλου, ο ίδιος έχει μιλήσει για το φαινόμενο διαταραχής που του συνέβη όταν τελικά έφτασε στην Ακρόπολη και ξέρουμε ότι του συνέβη και ένα περιστατικό δυσφορίας όταν πλησίαζε με το καράβι στην Αμερική.

Ένα γεγονός από την παιδική ηλικία του Freud το οποίο ο ίδιος διηγείται, επεξεργάζεται και αναλύει σε διαφορετικές στιγμές του έργου του, συνδέεται άμεσα με αυτό το σύμπτωμα. Πρόκειται για μια ιστορία που ο πατέρας του Freud διηγείται στο γιο του και η απάντηση που δίνει ο νεαρός Sigismund μέσω μιας μυθοπλασίας σχετικά με τον πατέρα.

Σε μια ενδεχόμενη κριτική σχετικά με τον όρο «μυθοπλασία» επειδή πρόκειται για ένα γεγονός της ζωής του Freud, ας θυμηθούμε ότι ο ίδιος επεσήμανε το 1936 σε επιστολή του προς τον Arnold Zweig σχετικά με μια ενδεχόμενη συγγραφή της βιογραφίας του ότι δεν μπορούμε να κατέχουμε τη βιογραφική αλήθεια και αυτός που θα την κατείχε δε θα μπορούσε να τη χρησιμοποιήσει. Εισάγει λοιπόν τη διάσταση της αλήθειας ως ημι-λέγειν, ως ένα κατά το ήμισι λέγειν. Δεν ενδιαφέρεται για την ακρίβεια των γεγονότων αλλά να αναλύσει τις επιπτώσεις τους.

Ο Freud διηγείται λοιπόν αυτό το γεγονός της παιδικής του ηλικίας στο κεφάλαιο 5 του σημαντικού έργου του *Η ερμηνεία των ονείρων*, όπου καταδεικνύει ότι τα όνειρα βρίσκουν τις ρίζες τους σε παιδικές σκηνές. Παραθέτω τη διήγηση:

«Πρέπει να ήμουν γύρω στα δέκα ή δώδεκα ετών όταν ο πατέρας μου με πήγαινε σε περιπάτους και συζητούσε μαζί μου τις απόψεις του για τα θέματα της ζωής. Μια μέρα, για να μου δείξει πόσο η εποχή μου ήταν καλύτερη από τη δικιά του, μου διηγήθηκε το ακόλουθο συμβάν: «Μια φορά όταν ήμουν νέος, στην περιοχή που γεννήθηκες κι εσύ, βγήκα στο δρόμο ένα Σάββατο, καλοντυμένος και με ένα καινούριο γούνινο καπέλο. Ένας χριστιανός εμφανίστηκε, και ξαφνικά πέταξε το καπέλο μου στη

λάσπη φωνάζοντας: «εβραίε, κατέβα από το πεζοδρόμιο!» «Και τι έκανες;» «Μάζεψα το καπέλο μου» είπε ο πατέρας μου καρτερικά».

Αυτό δε μου φάνηκε καθόλου ηρωικό εκ μέρους αυτού του μεγάλου και δυνατού άντρα που με κρατούσε από το χέρι. Σε αυτήν τη δυσάρεστη σκηνή αντιπρότεινα μια άλλη, πολύ πιο συμβατική με τα συναισθήματά μου, τη σκηνή όπου ο Αμιλκάρ βάζει το γιο του να ορκιστεί μπροστά στην οικογενειακή εστία, ότι θα εκδικηθεί τους Ρωμαίους. Από τότε ο Αννίβας κατέχει μια σημαντική θέση στις φαντασιώσεις μου» (Freud, 1900, p. 175). Να λοιπόν ένα απόσπασμα από την αυτοανάλυση του Freud. Ο πατέρας του τού διηγείται ένα γεγονός από τη δική του ιστορία, τη δική του εκδοχή του γεγονότος. Μπροστά στη φιγούρα του ταπεινωμένου πατέρα, ο γιος επιλέγει μια μυθοπλασία, αυτήν του γιου που ορκίζεται να κατακτήσει τη Ρώμη προκειμένου να εκδικηθεί για τον πατέρα. Επιλέγει λοιπόν τη μυθοπλασία του πατέρα που ζητά εκδίκηση. Αυτή είναι η απάντηση του Freud στη διήγηση του πατέρα του.

Αυτή η διήγηση εμφανίζεται στην «Ερμηνεία των ονείρων» μετά από την ανάλυση μιας σειράς ονείρων που προδίδουν την επιθυμία του να πάει στη Ρώμη. Η ανάλυση αυτών των ονείρων τον οδηγεί να καταλήξει: «ακολούθησα τα ίχνη του Αννίβα. Δε μου δόθηκε η ευκαιρία να δω τη Ρώμη» (Freud, 1900, p. 174).

Ξέρουμε ότι την εποχή της συγγραφής της *Ερμηνείας των ονείρων*, ο Freud δεν είχε ακόμη ταξιδέψει στη Ρώμη. Είχε πραγματοποιήσει κάποια ταξίδια στην Ιταλία χωρίς ποτέ να τα καταφέρει να φτάσει στη Ρώμη παρόλο που το είχε οργανώσει. Αυτό τον απασχολεί. Γράφει το 1898 στον Φλις: «δεν είμαι σε θέση να κάνω τίποτε άλλο από το να μελετώ την τοπογραφία της Ρώμης για την οποία η νοσταλγία γίνεται όλο και πιο έντονη. Το βιβλίο σχετικά με τα όνειρα έχει μείνει πίσω» (Freud, 1887-1902, p. 239). Περίεργος τρόπος να μιλάει για νοσταλγία για μια πόλη που δεν είχε ποτέ

επισκεφθεί! Δεν πρόκειται για μια έκφραση που υποδηλώνει ότι η Ρώμη έρχεται να συμβολίσει ένα άλλο τόπο γι' αυτόν;

Το 1901, θα επισκεφθεί τελικά την αιώνια πόλη, στην οποία θα επανέλθει πολλές φορές. Σημειώνει: «έμαθα από τότε ότι χρειάζεται λίγο κουράγιο για να πραγματοποιήσει κανείς τα όνειρα που για καιρό θεωρούσε απραγματοποίητα και έγιναν τελικά ένας ακούραστος προσκυνητής της Ρώμης» (Freud, 1900, p. 172).

Το συμπτωτικό σημείο όμως αυτού του είδους των δυσκολιών δε θα σταματήσει εκεί. Τρία χρόνια αργότερα, το 1904 επισκέφεται την Ακρόπολη και παρουσιάζει το περίφημο επεισόδιο διαταραχής το οποίο θα αναλύσει, τριάντα ολόκληρα χρόνια αργότερα σε ένα γράμμα του στον Ρομάν Ρολάν ως ένα συναίσθημα ενοχής απέναντι στον πατέρα που ξεπέρασε. Γράφει στο γράμμα του, «αυτό –η διαταραχή– εξηγείται από την κριτική του παιδιού απέναντι στον πατέρα, από την περιφρόνηση με την οποία αντικατέστησε την προηγούμενη παιδική υπερεκτίμηση στο πρόσωπό του. Λες και αυτό που ήταν το πιο σημαντικό ήταν να πάει πιο μακριά από τον πατέρα και ταυτόχρονα να απαγορευόταν πάντα να τον ξεπεράσει» (Freud, 1936, p. 229).

Ας επανέλθουμε στη μυθοπλασία του Freud σχετικά με τον Αννίβα. Η ανάλυση που κάνει ο ίδιος, μας δίνει το εργαλείο για να επεξεργαστούμε τις δυσκολίες του, που παίρνουν την αξία ενός πραγματικού συμπτώματος σχετικά με τον πατέρα. Μια πρώτη ανάγνωση είναι ότι προσπαθεί να στηρίξει τον ταπεινωμένο πατέρα. Προσκολλάται λοιπόν σε μια πλαστή φιγούρα πατέρα. Στο κείμενο του «Το οικογενειακό μυθιστόρημα του νευρωτικού» (Freud, 1909) επεξεργάζεται την ανάγκη του παιδιού να φανταστεί ότι έχει έναν άλλο πατέρα πιο δυνατό από αυτόν της πραγματικότητας. Όταν μας θυμίζει την έκφραση του λατινικού νόμου *pater semper incertus*, ο πατέρας είναι πάντα αβέβαιος, ακούμε ταυτόχρονα τη διάσταση του πατέρα ως μυθοπλασία, την

αναγκαιότητα του νευρωτικού να εφεύρει έναν πατέρα για να στηρίξει τον δομικά αδύναμο πατέρα.

Ο Freud δημιούργησε μύθους σχετικά με τον πατέρα για να καταδείξει κάποια σημεία της θεωρίας του. Αυτοί οι μύθοι φωτίζουν διάφορες πατρικές φιγούρες: τον καλό πατέρα του Οιδίποδα, τον τρομερό πατέρα του Μωυσή, τον πατέρα που απολαμβάνει του Τοτέμ και Ταμπού. Ο Lacan θα αρθρώσει αργότερα τη δομική αναγκαιότητα να εφεύρει κανείς και να χρησιμοποιήσει με κάποιο τρόπο τον πατέρα. Με τη λογικοποίηση της πατρικής μεταφοράς στο σεμινάριο 5, περνάει από το μύθο στη δομή και προσπαθεί να διαμεσολαβήσει την απόλαυση μέσω του σημαίνοντος, μέσα από μια επιχείρηση που δεν αφήνει υπόλοιπο (Lacan, 1957-58). Στο 17^ο σεμινάριο, «Η άλλη όψη της ψυχανάλυσης», ο Lacan επιχειρεί ένα επιπλέον βήμα σχετικά με τον πατέρα. Περνάει από τα «μυθήμια» (Lacan, 1969-70, p. 126), όπως τα ονομάζει, στα «μαθήμια». Αρθρώνει τον πατέρα, πέραν του οιδιποδείου, ως δομικό εργαλείο. Ο ευνουχισμός δεν είναι πια μια απειλή που εισάγεται από μια πατρική καταπιεστική φιγούρα. Ο ευνουχισμός αναδυκνείται σε μια πραγματική επιχείρηση που εισάγεται από τη γλώσσα. Ο πραγματικός πατέρας αναδεικνύεται ως «ένα λογικό σταμάτημα αυτού από το συμβολικό που εκφέρεται ως αδύνατον» (Lacan, 1969-70, p. 143). Ο Lacan προτείνει τον πραγματικό πατέρα ως επίπτωση του λόγου που δεν μπορεί να πει τα πάντα. Ο πραγματικός πατέρας γίνεται *σημείον* του αδύνατου που παίρνει υπόψη του τη δομική αποτυχία της λειτουργίας.

Στη μυθοπλασία του Freud σχετικά με τον Αννίβα, ο ταπεινωμένος πατέρας εμφανίζεται ως μια εκδοχή της πατρικής αδυναμίας. Εξάλλου στη μυθοπλασία που διαλέγει ο μικρός Freud, ο πατέρας παραμένει κατά ένα τρόπο ταπεινωμένος. Ο γιος του, Αννίβας, γίνεται φοβερός και τρομερός αλλά δεν καταφέρνει να εκδικηθεί τον πατέρα του και να κατακτήσει τη Ρώμη. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Freud μένει

προσκολλημένος στην εκδοχή του νευρωτικού γιου ενός ταπεινωμένου πατέρα. Εξ'ού ίσως και οι συμπτωτικές εκφράσεις δυσκολίας, διαταραχής, λατρείας, ταπείνωσης σχετικά με τον πατέρα στη φαντασιακή του εκδοχή. Ο Lacan τονίζει στο 17^ο σεμινάριο ότι «συναντάμε συνέχεια τον φαντασιακό πατέρα... Είναι μια αναγκαία εξάρτηση, δομική κάποιου πράγματος που πάντοτε μας ξεφεύγει και που είναι ο πραγματικός πατέρας» (Lacan, 1969-70, p. 149).

Ένα λάθος που εμφανίζεται στο κείμενο του Freud τραβάει την προσοχή μας. Στην πρώτη έκδοση του βιβλίου, ο Freud, παρότι ειδικός του θέματος, κάνει λάθος στο όνομα του πατέρα του Αννίβα. Στη θέση του Αμιλκάρ, γράφει Αστρουμπάλ, το όνομα του μικρότερου αδερφού του Αννίβα. Αναφέρει στον Φλις σχετικά με αυτό και με κάποια άλλα λάθη στο κείμενο της Ερμηνείας των ονείρων: «δεν πρόκειται για λάθη μνήμης αλλά για μεταθέσεις και συμπτώματα» (Freud, 1900). Στην «Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής» θα χαρακτηρίσει αυτό το λάθος «εξαιρετικά δυσάρεστο» (Freud, 1901, p. 250) χωρίς καμιά περαιτέρω ανάλυση. Είναι περίεργο που ο Freud δεν προσπαθεί να αναλύσει ένα λάθος που τον ενοχλεί τόσο και που αναγνωρίζει ως συμπτωτικό. Λες και δεν μπορεί να πάει πιο μακριά στην ανάλυσή του σχετικά με ένα λάθος που αφορά στο όνομα του πατέρα της αγαπημένης του μυθοπλασίας, στο όνομα του πατέρα που εφηύρε.

Ας ακούσουμε τι παρατηρεί ο Lacan σχετικά με αυτό το λάθος του Freud γύρω από το όνομα του πατέρα του Αννίβα, «...είναι πάντα όταν ο Freud κατακρατούσε κάποια αλήθεια που έφτανε σε τέτοια λάθη» (Lacan, 1967-68, ανέκδοτο σεμινάριο, συνεδρία της 22ας Νοεμβρίου 1967).

Αλλά για ποια αλήθεια πρόκειται;

Σε αυτήν την περίπτωση, στη θέση του ονόματος του πατέρα, ο Freud σημειώνει το όνομα του αδερφού. Στη θέση του πατέρα, εμφανίζεται ένας αδερφός, ένας μικρός

άλλος. Ο ταπεινωμένος πατέρας, ο πατέρας που πρέπει να εκδικηθούμε δεν είναι κατά κάποιον τρόπο παρά ένας μικρός άλλος.

Η αλήθεια του πατέρα δεν είναι ούτε η αδυναμία του, ούτε η δύναμή του αλλά ο ευνουχισμός του. Η αλήθεια του πατέρα δεν αφορά στην αληθινή πλευρά του *αληθινού* αλλά στην *τρόπα*. Να φτάσει κανείς να αντιμετωπίσει αυτό το πραγματικό, μπορεί να οδηγήσει ένα υποκείμενο σε μια κάποιου είδους χρησιμοποίηση του πατέρα στη διάσταση του προσποιητού, ως «προσποιητό επιτέλεσμα», σύμφωνα με την έκφραση του Jacques-Alain Miller (Miller, 2002, p. 32). Αντίθετα, η πατρική αδυναμία δεν παίρνει υπόψη της τη διάσταση του αδύνατου της πατρικής λειτουργίας.

Να φτάσει κανείς να ξεπεράσει ή να σκοτώσει τη φιγούρα του αδύναμου πατέρα δεν οδηγεί παρά στην ακόμη σημαντικότερη υπόστασή του και δεν παίρνει υπόψη ότι τελικά, όπως σημείωνε ο Lacan «το φέρετρο είναι άδειο». Υποθέτουμε ότι αν ο Freud κατάφερε να ταξιδέψει στη Ρώμη, την Ακρόπολη και στην Αμερική, δεν φτάνει μέχρι τέρμα στην επεξεργασία της τάξης του πραγματικού ως προς τον πατέρα. Και αυτό οδηγεί να συνεχίζουμε να κοιμόμαστε με το «όνειρο του Freud», όπως ονομάζει ο Lacan την «ανάλυση του οιδιπόδειου συμπλέγματος» (Lacan, 1969-70, p. 135).

Η εξέλιξη της αναλυτικής θεωρίας από τον Lacan οδηγεί πέραν του οιδιπόδειου *συμπλέγματος*. Αυτό έχει επιπτώσεις στην κατεύθυνση της αναλυτικής διαδικασίας και στην επιθυμία του αναλυτή.

Βιβλιογραφία

Freud, S. (1887-1902). *La naissance de la psychanalyse* (6nd ed.). Paris: PUF.

Freud S. (1900). *L'interprétation des rêves* (6nd ed.). Paris: PUF.

Freud, S. (1901). *Psychopathologie de la vie quotidienne* (5nd ed.). Paris: Payot.

Freud, S. (1909). Le roman familial des névrosés. In *Névrose, psychose et perversion* (pp. 157-160) (7nd ed.). Paris: PUF.

Freud, S. & Zweig, A. (1908-1939). *Correspondance*. Paris: Rivages.

Freud, S. (1936). Un trouble de mémoire sur l'Acropole. In *Résultats, idées, problèmes II* (pp.221-230) (4nd ed.). Paris: PUF.

Lacan, J. (1957-58). *Le Séminaire, livre V, Les formations de l'inconscient*. Paris: Seuil.

Lacan, J. (1969-70). *Le Séminaire, livre XVII, L'envers de la psychanalyse*. Paris: Seuil.

Lacan, J. (1967-68). *Le Séminaire, livre XV, L'acte psychanalytique, ανέκδοτο σεμινάριο*.

Miller, J-A. (2002). La théorie du partenaire. In *Quarto no 77* (pp.4-35). Belgique: Publication ECF.

A freudian symptom

Marina Frangiadaki¹⁷

Abstract

The development of psychoanalytic therapy owes much to the constant auto-analysis of his founder. We study, with the help of a childhood recollection of Freud, a repeated symptom. He has a particular difficulty to make some trips and to reach his final destination, especially when it had to do with a destination with a particular symbolic meaning for him. His auto-analysis leads him to elaborate the difficulties that he has concerning the father. The following lacanian articulation concerning the father as a consequence of the discourse will lead the psychoanalytic theory beyond the oedipal complex with considerable consequence for the psychoanalytic practice.

Key words: Freud, symptom, father, castration

¹⁷ Psychoanalyst, e-mail: frangiadaki@yahoo.fr